

Н. С. Голикова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Народномовні знаки-стилістими в романі «Я, Богдан» П. Загребельного

Голикова Н. С. Народномовні знаки-стилістими в романі «Я, Богдан» П. Загребельного. У статті досліджено семантику та функції фольклорних мовно-естетичних знаків, що в романі «Я, Богдан» П. Загребельного набувають статусу контекстуальних стилістем. З опертям на сучасні методики вивчення мовних одиниць, розроблених в галузях лінгвостилістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, народномовні поліноми проаналізовано як складники етнокультурної концептології, що в художньо-літературному дискурсі постають важливими репрезентаторами авторського мовомислення.

Ключові слова: мовно-естетичний знак, поліном, фразеологізм, стилістема, художньо-літературний дискурс, концепт.

Голикова Н. С. Народнаяязыковые знаки-стилистеми в романе «Я, Богдан» П. Загребельного. В статье исследуется семантика и функции фольклорно-эстетических языковых знаков, которые в романе «Я, Богдан» П. Загребельного приобретают статус контекстуальных стилестем. Опираясь на современные методики изучения языковых единиц, разработанных в лингвостилистике, этнолингвистике, когнитивной лингвистике, народнаяязыковые полиномы проанализированы как составляющие элементы этнокультурной концептологии, что в художественно-литературном дискурсе выступают важными репрезентаторами авторского языкового мышления.

Ключевые слова: языковой эстетический знак, полином, фразеологизм, стилистема, художественно-литературный дискурс, концепт.

Holikova N. S. The folk-language signs-stylestems in P. Zahrebelnyi's novel «I, Bohdan». This article in that investigates the semantics and functions of folkloric language aesthetic signs in P. Zahrebelnyi's novel «I, Bohdan» acquire the status of contextual stylestems. With reliance on modern methods of studying language units developed in areas linguostylistics, ethnolinguistics, cognitive linguistics, the folk-language polynoms are analyzed as a part of ethnocultural conceptology that in the fiction discourse appear important indicators of author's speech thinking.

Key words: language-aesthetic sign, polynom, phraseologism, stylestem, fiction discourse, concept.

Нова лінгвоукраїністика, що на початку ХХІ ст. помітно активізувала вивчення мови як антропоцентричного явища, поступово змінює вектор дослідження лінгвальних одиниць, спрямовуючи особливу увагу на духовне та суспільне життя їхніх носіїв. У поле зору мовознавців усе частіше потрапляють «мовно-естетичні знаки української культури» [1], які є історичним надбанням нації і які на сучасному етапі розвитку науки потрібно розглядати всебічно – з опертям на історію, культуру, філософію, психологію, менталітет, а також на народно- та літературно-художню творчість українського етносу.

Загальний огляд праць відомих українських мовознавців С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Кононенка, А. Мойсієнка, В. Мокієнка, Н. Сологуб, В. Ужченка, Л. Шевченко та ін., у яких висвітлено різноаспектні особливості народно-образних засобів української мови, дають можливість стверджувати, що останнім часом у своїх лінгвістичних студіях дослідники використовують найновіші методики аналізу народномовного надбання. Численні слова-символи, концепти-мотиви,

фразеологізми тощо вчені коментують з погляду філософії мови, культурології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики.

Сучасна лінгвоукраїністика збагатилася низкою дисертаційних праць, присвячених, зокрема, фразеології української мови. У дослідженнях О. Забуранної [3], О. Каракуці [5], О. Куцик [6], О. Левченко [7], Н. Ляшенко [8], А. Смерчка [10] та ін. переважно в зіставному аспекті описано антропологічні, когнітивні, культурологічні, онтологічні, семантичні, інноваційні риси багатьох здавна усталених у мові поліномів. Питання семантичної трансформації фразеологізмів, що почасти функціонують у художньому тексті, виявлення їхніх текстотворчих та концептуальних потенцій поки що не знайшло повного й усебічного відбиття в наукових публікаціях.

У цій статті ставимо за мету дослідити семантико-функційні особливості контекстуальних поліномів у романі «Я, Богдан» П. Загребельного. Вивчення проблеми передбачає розв'язання низки конкретніших завдань: 1) виявити типологічну специфіку стійких зворотів у художньому тексті; 2) визначити стилістичний потенціал поліномів у творі; 3) проаналізувати семантичні нашарування та концептуальні можливості поліномів-

логоепістем у художньо-літературному дискурсі; 4) описати випадки стилізації авторського мовостилю на зразок фольклорних мовно-естетичних знаків.

Поняття мовного знака як складника загальної мовної системи, що викристалізувалося в лінгвосеміотиці та описовій граматиці ХХ ст., у сучасній науковій парадигмі зазнає змістового розширення. На думку В. Жайворонка, мовні знаки потрібно розглядати не лише в плані лінгвоцентризму, а й «з погляду антропоцентризму та дискурсоцентризму, коли мовні одиниці (й усю мову) вивчаємо як духовний продукт їх носія, етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент національної культури» [2:60]. Проблема «олюднення» мовного знака, розгляд його у взаємозв'язку компонентів дихотомії «мова – людина» сьогодні все частіше постає в етнолінгвістиці, лінгвостилістиці, когнітивній лінгвістиці тощо. У межах когнітивно-стилістичного наукового поля досліджує це поняття С. Єрмоленко. Відомий мовознавець зауважує, що мовно-естетичні знаки української культури, або логоепістем, – «це різномірні мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, приказки, прислів'я, крилаті вислови, фразеологізми, афоризми, рядки із творів художньої літератури тощо» [1:7].

В українській літературі важко знайти письменника, у мовотворчості якого не простежувалися б усі ці художньо-образні мовні засоби, що виконують найрізноманітніші контекстуально-стилістичні функції. Однак лише перо справжнього митця, вмочене в чорнило істини й пошуків, здатне вписати саме в потрібному місці художнього тексту найпромовистішу народномовну перлину. П. Загребельний – це автор, який потужно й водночас дуже тонко використовував багатющі скарби українського фольклору, глибинний зміст якого добре знав і розумів. У його романі «Я, Богдан» швидкоплинною рікою слів і стійких виразів бурхливо, стрімко тече оповідь про одного з найвидатніших українців – гетьмана Богдана Хмельницького, навколо якого гуртувалося не лише козацтво, а й майбуття української нації. Фразеологія, зокрема, є одним із значущих засобів повістування в цьому творі, який письменник особливо виділяв з-поміж інших своїх історичних романів, образно називаючи його «Книгою мого Народу» [4:667].

Макротекст роману «Я, Богдан» постійно пронизують узуальні фразеологічні одиниці (*вдарити об землю бідою, за сімома печатями, оддати на поталу, з вогню та в полум'я, загрибати жар чужими руками, залити за шкуру сала, гнутися в три погібелі, двом Богам служити, гратися з вогнем* тощо), які, власне, не втрачають свого традиційно

усталеного значення в контексті; прислів'я та приказки (*бійся вовка спереду, коня ззаду, а чоловіка з усіх боків; на похиле дерево кози скачуть; ми вам стрижене, а ви нам – шмалене!; обпечешся – то й на холодне дмухатимеш; важкі в панів перини* та ін.); каламбури (*нате й мій глек на капусту!; надибали ми двадцять один, як не два, то один; Я – Гнат, син у мене Гнат, онук Гнат, Всі Гнати, щоб худобу ганяти, ганяємо, ганяємо, а воно й нічого* тощо); паремії (*Всякая кровь, проливаемая на земле, взыщется от рода сего; Чини, що може рука твоя, бо з тобою Бог; Духа не угашайте; Аже не статечная приязнь вовку з бараном; так християнину з бусурманом; Мудрость світу сього есть буйство перед Богом* тощо); крилаті вирази латинського походження (*nihil sacrum ducunt – не знають нічого святого; servile genio corruptus – піддавшись людській слабості; robus in ordius audax et providus – в трудних обставинах відважний і передбачливий; квантілля сапієнція регітур мундіс – нікла мудрість володарює світом!* та багато ін.).

Отже, об'єднання фразеологічних одиниць (ФО), прислів'їв, приказок, паремій, крилатих висловів у межах однієї лінгвальної системи – фразеологічної, започатковане в українському мовознавстві другої половини ХХ ст., дає всі підстави визначити їхні мовленнєві репрезентатори в романі «Я, Богдан» П. Загребельного як контекстуально значущі складники твору. Тому, опрацьовуючи різноструктурні стійкі звороти, за основу беремо методику лінгвостилістичного аналізу художнього тексту, що й спрямована на виявлення стилістично маркованих текстових елементів – стилістем. На думку Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько, більшість стилістем реалізуються лише в контексті, тобто в частині тексту, що являє собою лінійне синтагматичне оточення, яке потрібне (чи достатнє) для реалізації потенцій значення слова або таке, що здатне породжувати певні зміни в значенні [9:441]. Перетворення мовної одиниці в стилістему відбувається на вістрі її семантики, а також на лінійно-синтаксичному рівні, на якому маркована одиниця структурується й органічно «вписується» в контекст, виконуючи потенційні, прогнозовані автором функції, що мають розшифруватися читачами.

Наприклад: у контексті *Адже ми теж члонки Речі Посполитої, хоч вона й не хоче цього помічати. Вперто зветься Річ Посполита обойга народів, себто народу польського і литовського, українського народу мовби й немає... Мовляв, двох сорок за хвіст чоловік водночас ще може спіймати, а вже трьох не втримає* [4:248] виділене прислів'я, на нашу думку, є авторською варіацією узвичаєних фразеологізмів-синонімів на зразок *за двома зайцями ганятися, сидіти на двох стільцях (між двома стільцями)*, що мають значення 'намагатися одночасно підтримувати

протилежні сторони; поділяти дві різні думки» [11:199]. Зміст мотивованого полінома порівняно з узуальними ФО трансформовано на основі кількох типів семантичних відношень – об'єднання, доповнення і протиставлення: двокомпонентна структура зазвичай протиставлених складників виглядає, навпаки, як інтегрований компонент прислів'я, що утворює опозицію з третім комплементарним членом (дві сороки – це польський і литовський народ, третя – український народ). Крім того, контекстуальне прислів'я тут є не лише показником мовостилію письменника, а й набуває статусу мовно-естетичного знака української культури й історії етносу, що своєю образно-символьною семантикою відбиває складний період суспільного життя України в минулому.

Характеризуючи поліноми – мовно-естетичні знаки в романі «Я, Богдан», потрібно спиратися на поняття дискурсу як на синтез когнітивних, мовних і позамовних чинників. Представники різних напрямів сучасної лінгвістики найчастіше пов'язують його писемну форму із поняттям тексту, що постає як «вичерпаний», «зупинений» дискурс. Художньо-літературний дискурс – це сукупність закарбованих автором у тексті (текстах) сюжетно-змістових ліній, описів природи та інших об'єктів навколишнього світу, словесних портретів героїв, їхніх діалогів тощо, які реципієнти-читачі мають розкривати й оцінювати по-своєму, спираючись на власні знання та життєвий досвід. Початковий етап розшифрування змісту контекстуальних логоепітем зазвичай припадає на міні-контекст (лінійний контекст), однак, на думку С. Єрмоленко, мовно-естетичний знак становить когнітивну структуру, пов'язану з вертикальним контекстом, що передбачає об'ємне знання, яке виходить за межі лінійного розгортання тексту [1:8]. У зв'язку з цим розуміємо, що будь-яка ФО, прислів'я чи крилатий вислів, влучно використаний П. Загребельним у романі «Я, Богдан», читач з подачі письменника оцінює, асоціюючи народномовний знак з певною поняттєвою категорією, що викристалізувалася в національній свідомості та історично закріпилася в українській етнокulturі, – концептом.

У романі, написаному як монолог-сповідь головного героя Богдана Хмельницького, численні поліноми, як і лексеми, виконують функцію репрезентаторів низки таких концептів-мотивів: «воля», «козацтво», «народ», «розум», «любов», «совість» тощо. Мовні виразники цих концептів подеколи важко розмежувати в тексті, оскільки всі разом вони міцно зцементовані як ментальні ознаки українського народу. Наприклад: у реченні *Козак як той кінь у дикій волі: куди схоче, туди й скаче* [4:46] приказка, власне, дублюючи зміст попередньої порівняльної конструкції висловлення,

підсилює значущість поняття волі для козаків; у реченні *«Там наші козаки, – сказав я, – а козаків проти свого народу уживати – однаково, що вовком орати»* [4:181] фразеологізм, що має значення 'нічого не зробити, не досягти мети', є семантико-структурним складником ширшого контекстуального полінома, який концептуалізує органічну єдність козаків і простих людей (народ); прислів'я в реченні *Милії вісті, коли кличуть їсти, як писано було на ложках козацьких* [4:339] лаконічно підкреслює дуже показову для козаків рису – тонкий, народний гумор.

Мовно-естетичні знаки-вирази спонукали письменника на власне продукування міні-контекстів, що формою і змістом наближені до народних пісень, дум, прислів'їв та приказок. Стилізація в художньо-літературному дискурсі – «це всеохоплююче, свідоме насичення тексту ознаками певного стилю і жанру для створення відповідного стильового враження у читача» [9:385]. У мовостилі П. Загребельного численні випадки фольклорної стилізації є важливим образно-художнім засобом концептуалізації перерахованих понять-мотивів. Наприклад: глибоку любов до України передає контекст, у структуру якого вплетений компонент, створений автором під впливом народної думи-пісні: *Тоді я спитав себе: як же так, що на Україні таке лихо повсюдне? Ніде ж нема такої землі плідючої, такого злака пахучого, такої трави квітчастої, такої бджоли гудучої* [4:70]; почуттям любові до дружини, відповідальності за її життя пройнятий уривок з роману *...а я жону свою лишав та й лишав, бігав од неї то в степи, то на море, то проти орди, то проти турка, то до короля, то до кролєнат, вітрами вбивався, дощами вливавсь, і дороги стелилися мені, мов жіночі коси* [4:64]; пошана до загиблих козаків виражена в контексті, стилізованому під обрядово-поминальну народну пісню: *Матінка-земля змилюється над козаком, сиру землю йому в голову покладе, чорних круків на біле тіло нашла, буйними вітрами славу рознесе* [4:442] тощо.

Отже, мовно-естетичні знаки-вирази у романі «Я, Богдан» П. Загребельного набувають статусу стилістем, що є втіленням специфічного мовомислення письменника, який частину з них органічно вписав у загальний текст твору, частину – філігранно перебудував, розширивши їхню семантику та функційні спроможності, а ще частину створив сам, наблизивши свої думки і власний мовостиль до народнописемного. Перспективним видається детальніше дослідження всієї системи контекстуальних народномовних і фольклорно-авторських знаків-стилістем в межах лінгвостилістики, когнітивної лінгвістики, культурології та етнолінгвістики.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
2. Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2012. – № 2. – С. 58–64.
3. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. В. Забуранна. – К., 2003. – 24 с.
4. Загребельний П. Я, Богдан / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 671 с.
5. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. М. Каракуця. – Х. 2002. – 19 с.
6. Куцик О. А. Слова-символи як образно-смысловий центр формування фразеологізмів (на матеріалі української та російської мов): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. А. Куцик. – К., 1997. – 22 с.
7. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / О. П. Левченко. – К., 2007. – 36 с.
8. Ляшенко Н. С. Внутрішня форма фразеологічних одиниць: онтологічний і культурологічний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. С. Ляшенко. – К., 1997. – 24 с.
9. Мацько Л. І. Стилїстика української мови: підруч. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько, – К.: Вища школа, 2005. – 463 с.
10. Смерчко А. А. Фразеологічні інновації як відображення сприйняття світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. А. Смерчко. – К., 1997. – 22 с.
11. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови. Т. 2 / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1984. – 384 с.